

Wstęp

Jałtańskie postanowienia dotyczące Polski uwzględniały przeprowadzenie „możliwie najprędzej” „wolnych i nieskrępowanych” wyborów. Oczywiście zapisy te co innego oznaczały dla Józefa Stalina, a co innego dla aliantów zachodnich, międzynarodowy charakter ustaleń obligował jednak do ich wypełnienia nawet sowieckiego dyktatora.

Polscy komuniści, rządzący nad Wisłą dzięki obecności Armii Czerwonej, zdawali sobie sprawę, że z powodu nikłego poparcia społecznego w wyniku prawdziwie demokratycznych wyborów zostaną pozbawieni władzy. Dlatego kiedy upadła koncepcja utworzenia korzystnego dla nich bloku wyborczego¹, zaproponowali przeprowadzenie jeszcze przed wyborami głosowania ludowego, czyli referendum². Zabieg ten umożliwił im osiągnięcie krótkofalowych oraz strategicznych celów politycznych. Doraźnie odsuwali w czasie głosowanie do parlamentu, co pozwoliło im umocnić się u władzy. Jednocześnie referendum stanowiło dla władz administracyjnych oraz aparatu represji sprawdzenie możliwości stosowania terroru i nacisków w celu uzyskania pożądaných wyników głosowania.

Tymczasem ciesząca się rosnącym poparciem społecznym opozycja polityczna, skupiona głównie wokół Polskiego Stronnictwa Ludowego, co najmniej od jesieni 1945 r. dążyła do wyborów, mając realne podstawy do myślenia o przejęciu władzy³. Odwlekanie przez komunistów terminu głosowania do sejmu zmusiło ludowców do kompromisu. W zamian za deklarację ze strony Polskiej Partii Ro-

---

¹ Poprzez utworzenie wspólnej listy wyborczej Polska Partia Robotnicza chciała zneutralizować siłę Polskiego Stronnictwa Ludowego, cieszącego się dużym poparciem społecznym. Przewidując intencje komunistów, prezes ludowców Stanisław Mikołajczyk zerwał rozmowy na temat wspólnego bloku.

² Pomysł przeprowadzenia referendum podsunął komunistom, raczej wbrew swoim zamiarom, Stanisław Mikołajczyk, który jeszcze w trakcie rozmów na temat bloku zasugerował, że w sprawie zmian konstytucji społeczeństwo powinno wypowiedzieć się w referendum, ale przeprowadzonym łącznie z wyborami (A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk*, Warszawa 1994, s. 52).

³ Przekonanie takie mogło wynikać z faktu, że w okresie okupacji największym poparciem społecznym cieszyły się dwa ruchy polityczne: narodowo-demokratyczny (na jego legalizację po zakończeniu wojny nie zgodzili się komuniści) oraz właśnie ludowy (A.S. Mieczkowski, *Referendum i wybory do Sejmu Ustawodawczego na Lubelszczyźnie 1946–1947*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 1999, nr 14, s. 107).

botniczej, że wybory odbędą się jesienią 1946 r., Stronnictwo zgodziło się wziąć udział w głosowaniu ludowym, traktując je jako plebiscyt swojej popularności i sprawdzian rzeczywistej skali poparcia społecznego przed zasadniczym rozstrzygnięciem w wyborach.

Narzucona przez komunistów i wygodna dla nich treść trzech pytań referendum⁴ oraz faworyzująca PPR i jej partie satelickie ordynacja głosowania już na wstępie dawały rządzącym szanse na osiągnięcie korzystnego rezultatu. Przewaga odpowiedzi „trzy razy »tak«” miała świadczyć o udzielonym im społecznym poparciu, co było istotne przed nadchodzącymi wyborami. Mimo zdecydowanie gorszej pozycji startowej, opozycja z PSL na czele podjęła walkę o demokratyczną i suwerenną Polskę. Zachęcając do udzielenia negatywnej odpowiedzi na pierwsze pytanie dotyczące senatu, ludowcy chcieli wyraźnie odciąć się od komunistów i zaprotestować przeciwko ich metodom rządzenia. Mimo znacznego poparcia dla PSL i jeszcze większej niechęci do PPR wyrażonej przez społeczeństwo na kartach wyborczych, komuniści sfałszowali wyniki głosowania i ogłosili swoje zwycięstwo.

Przez blisko pół wieku propaganda Polski Ludowej przedstawiała referendum jako wielki sukces komunistów, którzy otrzymali społeczny mandat dla wprowadzanego przez nich ustroju. Jednocześnie prawdziwe wyniki głosowania były jedną z najpilniej strzeżonych tajemnic PRL. Po zmianach systemowych w 1989 r. i otwarciu archiwów okazało się, że komuniści, przy wydatnym wsparciu swych sowieckich patronów, sfałszowali wyniki referendum. Ujawnione materiały oprócz ogromnej skali fałszerstwa odsłoniły również kulisy kampanii wyborczej i przygotowań do głosowania, które choć miały wymiar ogólnokrajowy, różniły się w poszczególnych regionach.

Celem niniejszej publikacji jest pokazanie genezy, przygotowań, przebiegu oraz wyników referendum z 30 czerwca 1946 r. w Polsce na przykładzie ówczesnego województwa gdańskiego, utworzonego 30 marca 1945 r. na podstawie dekretu Krajowej Rady Narodowej z połączenia byłego Wolnego Miasta Gdańska oraz północnych powiatów przedwojennego województwa pomorskiego: morskiego (wejherowskiego), grodzkiego gdyńskiego, kartuskiego, kościerskiego, starogardzkiego i tczewskiego⁵ (powiaty tzw. dawne). W lipcu 1945 r. powiększono je o dziewięć powiatów (tzw. nowych) z dawnych ziem III Rzeszy: cztery

---

⁴ Pytania referendum były następujące: „1. Czy jesteś za zniesieniem Senatu? 2. Czy chcesz utrwalenia w przyszłej Konstytucji ustroju gospodarczego, zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienie podstawowych gałęzi gospodarki krajowej, z zachowaniem podstawowych uprawnień inicjatywy prywatnej? 3. Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic Państwa Polskiego na Bałtyku, Odrze i Nissie [Nysie – K.D.] Łużyckiej?” (DzU 1946, nr 15, poz. 104, Ustawa z dnia 27 kwietnia 1946 r. o głosowaniu ludowym). Pytania sformułowano bardzo zręcznie, gdyż wszystkie sugerowały odpowiedź pozytywną, co zgodnie z założeniami komunistów miało wykazać jedność społeczeństwa i poparcie dla prowadzonej przez nich polityki. „Trzy razy »tak«” było też łatwiej wypromować w rozpoczynającej się kampanii propagandowej.

⁵ DzU 1945, nr 11, poz. 57.

powiaty dawnych Prus Wschodnich – miejski elbląski, malborski, kwidzyński i sztumski oraz pięć wschodnich powiatów Pomorza Zachodniego – bytowski, lęborski, miastkowski, sławneński i słupski.

Połączenie ziem należących przed wojną do trzech podmiotów państwowych w jeden organizm zrodziło mnóstwo problemów, w tym narodowościowych i demograficznych. Potęgowały je wysiedlenia ludności niemieckiej, powojenne migracje, a także deportacje mieszkańców Pomorza do ZSRS⁶. W trudnej rzeczywistości powstawało nowe społeczeństwo, które tworzyli ekspatrianci z dawnych Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej wcielonych do ZSRS, przesiedleńcy z Polski centralnej, reemigranci oraz autochtoni⁷. Skomplikowana i niestabilna sytuacja oddziaływała na postawy poszczególnych grup ludności, motywowanych określonymi interesami i pragnieniami, a także żałami i obawami. Wszystkie te elementy wpłynęły na przebieg i wynik referendum.

Ramy chronologiczne pracy obejmują okres od lutego 1945 r. do sierpnia 1946 r. Początkowa cezura odnosi się do genezy referendum, której należy szukać w ustaleniach jałtańskich, natomiast końcowa do czasu ogłoszenia oficjalnych wyników głosowania i protestów PSL, składanych przeciwko fałszerstwom komunistów.

Zakres terytorialny opracowania obejmuje obszar województwa gdańskiego, w którego skład w okresie referendum wchodziły cztery miasta wydzielone (Gdańsk, Sopot, Elbląg i Słupsk) oraz piętnaście powiatów. Według pierwszego powojennego spisu ludności z 14 lutego 1946 r. w województwie gdańskim mieszkało nieco ponad 732 tys. osób⁸, a jego całkowita powierzchnia wynosiła 16 378 km kw.⁹

W pracy przyjęto układ problemowo-chronologiczny, aby zachować spójność merytoryczną i porządek omawianych zagadnień. Wyszczególniono cztery rozdziały omawiające węzłowe etapy problemu badawczego (geneza, przygotowania, przebieg oraz wyniki referendum). Dla większej przejrzystości każdy z rozdziałów podzielono na mniejsze części odnoszące się do konkretnych tematów.

Wydarzenia w regionach stanowiły echo działań podejmowanych w Warszawie lub reakcję na istotne zdarzenia w innym miejscu kraju. W związku z tym narracja prowadzona jest tak, aby czytelnik mógł poznać i zrozumieć

---

⁶ Deportacje objęły co najmniej 15 tys. mieszkańców Pomorza Gdańskiego aresztowanych przez NKWD w pierwszych tygodniach po zajęciu tych terenów przez Armię Czerwoną. Większość deportowanych wróciła w latach 1945–1947 (G. Baziur, *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim 1945–1947*, Warszawa 2003, s. 132–134).

⁷ Szerzej o zmianach demograficznych w województwie gdańskim w pierwszych latach powojennych zob. I. Sobczak, *Przemiany demograficzne w woj. gdańskim w latach 1945–1974* [w:] *Przemiany społeczne w regionie gdańskim w powojennym 30-leciu. Referaty i materiały sesji naukowej [Gdańsk, 26 marca 1975]*, red. K. Podoski, Gdańsk 1977; G. Baziur, *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim...*

⁸ *Rocznik statystyczny 1947*, Warszawa 1947, s. 13.

⁹ *Województwo gdańskie w liczbach w okresie XX lat PRL*, Gdańsk 1963, s. 4.

problematykę referendum z 30 czerwca 1946 r. w Polsce na przykładzie wydarzeń z województwa gdańskiego. Wybór takiego sposobu opisu wiązał się z koniecznością szerszego ujęcia niektórych zagadnień o wymiarze ogólnopolskim, pozornie nie związanych z regionem. W szerszej perspektywie wszystkie wydarzenia łączą się jednak w jeden ciąg przyczynowo-skutkowy, którego poznanie powinno ułatwić zrozumienie skomplikowanej problematyki głosowania ludowego.

Przez długi czas referendum nie mogło być przedmiotem badań w kraju. Pierwsze publikacje pojawiły się dopiero w latach siedemdziesiątych XX w.¹⁰ Były one jednak pisane pod dyktando komunistycznej propagandy i pokazywały partyjny, zafałszowany obraz okresu „utrwalania władzy ludowej” w Polsce. Próby niezależnych badań podjęli w latach osiemdziesiątych XX w. Roman Buczek¹¹ oraz Krystyna Kersten¹². Wątpliwości co do oficjalnej wersji przebiegu i wyników głosowania ludowego wyrażał też Tadeusz Marczak¹³. Rzetelne badania tego zagadnienia rozpoczęły się jednak dopiero po 1989 r., kiedy dostępne stały się przechowywane w archiwach dokumenty partyjne oraz aparatu represji. Obecnie temat jest dobrze opracowany zarówno w ujęciu ogólnopolskim, jak i regionalnym, w tym ostatnim brakuje jednak pozycji poświęconej Pomorzu Gdańskiemu. Prezentowana tu praca stanowi próbę uzupełnienia tej luki.

Podstawowa baza źródłowa niniejszej publikacji to dokumenty archiwalne zgromadzone w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i Gdańsku oraz w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Wykorzystane materiały dzielą się na trzy główne grupy. Pierwsza zawiera dokumenty dotyczące funkcjonowania PPR i partii satelickich¹⁴ oraz aparatu głosowania ludowego¹⁵. Kolejną tworzą materiały dotyczące ruchu ludowego, będącego główną konkurencją komunistów podczas referendum¹⁶. Ostatnia, najbardziej różnorodna, to dokumenty wytworzone przez aparat represji, które oprócz kulis działań funkcjonariuszy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego pokazują także nastroje społeczne czy działalność organizacji podziemia niepodległościowego¹⁷.

¹⁰ E. Erasmus, *Referendum i wybory w województwie poznańskim w latach 1946–1947*, Poznań 1970; J. Zasada, *Referendum w województwie poznańskim 30 VI 1946 r.*, Poznań 1971.

¹¹ R. Buczek, *Na przełomie dziejów. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Toronto 1983.

¹² K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Paryż 1986.

¹³ T. Marczak, *Propaganda polityczna stronnictw przed referendum z 30 VI 1946 r.*, Wrocław 1986.

¹⁴ AAN: zespoły KC PPR oraz MliP; APG: zespół KW PPR w Gdańsku, zespoły komitetów powiatowych PPR i PPS w województwie gdańskim oraz zespół UIiP Województwa Gdańskiego.

¹⁵ AAN: zespół BGKGL; APG: zespół UWG.

¹⁶ AZHRL: zespół PSL 1945–1949.

¹⁷ AIPN: zespół MSW [1944] 1956–1990; AIPN Gd: zespół WUSW w Gdańsku [1945] 1983–1990.

Oprócz archiwaliów istotnym źródłem informacji była prasa, zarówno ta o proveniencji komunistycznej („Dziennik Bałtycki”, „Głos Wybrzeża”, „Szpilki”), jak i ta wydawana, mimo ograniczeń administracyjnych i cenzury, przez opozycję (np. „Gazeta Ludowa”).

Niniejsze opracowanie nie powstałoby oczywiście bez sięgnięcia do bogatej literatury przedmiotu. Podstawowe publikacje podejmujące temat referendum w ujęciu ogólnopolskim to prace Andrzeja Paczkowskiego¹⁸ i Czesława Osękowskiego¹⁹, a z nowszych opracowanie źródłowe Tadeusza Wolszy i Andrzeja Zaćmińskiego²⁰. Coraz więcej autorów opisuje to zagadnienie w wymiarze regionalnym, zarówno w opracowaniach zwartych²¹, jak i w artykułach²². Osobną

---

¹⁸ *Referendum z 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki*, „Dokumenty do dziejów PRL”, z. 4, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1993; A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk, czyli kłeska realisty (zarys biografii politycznej)*, Warszawa 1991; *idem, Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej kłeski. Szkice do portretu PRL*, Kraków 1999.

¹⁹ C. Osękowski, *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000.

²⁰ T. Wolsza, A. Zaćmiński, *Ludzie listy piszą... Referendum i wybory do Sejmu w korespondencji Polaków (1946–1952)*, Bydgoszcz 2013.

²¹ A. Daszkiewicz, *Referendum i wybory w województwie rzeszowskim w latach 1946–1947*, Rzeszów 2000; *Głosowanie ludowe z 30 czerwca 1946 r. w raportach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Wybór dokumentów*, zebrali, oprac. i wstępem opatrzyli T. Kisielewski, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000; K. Churska-Wołoszczak, *Referendum ludowe i wybory do Sejmu Ustawodawczego w województwie pomorskim (1946–1947)*, Bydgoszcz – Gdańsk 2014; *Wybory i referendum w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014; *Referendum z 30 czerwca 1946 roku w województwie poznańskim w dokumentach UB. Wybór źródeł*, oprac. A. Chmielewska-Metka i in., Poznań 2015.

²² Z. Konieczny, *Referendum 1946 roku w województwie rzeszowskim*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1993, R. 10; R. Kozłowski, *Wyniki referendum z 30 czerwca 1946 roku w województwie pomorskim*, „Zapiski Historyczne” 1994, nr 2/3; *idem*, *Wyniki referendum z 30 czerwca 1946 roku w regionie grudziądzkim*, „Rocznik Grudziądzki” 1996, t. 12; C. Osękowski, *Referendum z 30 czerwca 1946 r. na ziemiach przekazanych Polsce po II wojnie światowej*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 3; A.S. Mieczkowski, *Referendum...*; M. Żukowski, *Referendum z 30 czerwca 1946 roku na Pomorzu Zachodnim*, „Rocznik Koszaliński” 1998, nr 28; M. Piotrowski, „Zabezpieczenie” przez władze komunistyczne referendum i wyborów na Lubelszczyźnie w 1946 i 1947 roku, „Roczniki Humanistyczne” 2000, z. 2; A. Makowski, *Manifestacja „Trzymamy straż nad Odrą” i obchody Święta 3 Maja – dwa epizody kampanii przed referendum ludowym w 1946 roku na Pomorzu Zachodnim*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2001, z. 3; *idem*, *Referendum z 30 czerwca 1946 r. na ziemiach zachodnich i północnych na przykładzie Pomorza Zachodniego*, „Zapiski Historyczne” 2004, z. 2/3; *idem*, *Choszczno wobec konfrontacji politycznej na Pomorzu Zachodnim w referendum ludowym w czerwcu 1946 roku*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2010, nr 3; J. Korwin-Mikke, *Referendum 1946*, „Najwyższy Czas!” 2006, nr 30/31; T. Januszek, *Referendum ludowe 1946 r. i wybory roku 1947 w Małopolsce w świetle dokumentów krakowskiego IPN*, „Roczniki Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego” 2008, nr 8; J. Snopko, *Przebieg referendum ludowego z 30 czerwca 1946 roku w powiecie augustowskim w świetle raportu szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Augustowie*, „Studia Podlaskie” 2007/2008, t. 17; R. Kolasa, *Referendum ludowe w 1946 roku i wybory do sejmu w 1947 roku w Pile*, „Kronika Wielkopolski” 2009, nr 1; W. Syrek, *Referendum 1946 r. w powiecie krośnieńskim [w:] Krosno i powiat krośnieński w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, C. Nowak, Rzeszów – Krosno 2009.

grupę publikacji stanowią te poświęcone działalności PSL w latach 1945–1947²³. Cenne okazały się też prace o charakterze ogólnym analizujące początki komunistycznego zniewolenia Polski, w szczególności dotyczące systemu partyjnego i propagandy²⁴.

Opracowanie zostało opatrzone wyborem dokumentów oraz zdjęciami z okresu głosowania, wytworzonymi przez strony uczestniczące w kampanii przedreferendalnej, a więc instancje partyjne PPR, organy państwa i aparatu represji, a także przez opozycję, zarówno legalną, jak i nielegalną.

***

Pragnę podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do powstania niniejszej publikacji: recenzentom, prof. Eugeniuszowi Koce oraz dr Kamili Churskiej-Wołoszczak, za wnikliwe i cenne uwagi, a Annie Krüger za pomoc w przygotowaniu edycji dokumentów. Dziękuję również za przychylność przełożonym i współpracownikom z Instytutu Pamięci Narodowej. Szczególne wyrazy wdzięczności pragnę złożyć mojej żonie Annie za wsparcie, cierpliwość i wyrozumiałość.

---

²³ R. Buczek, *Na przełomie dziejów...*; R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*, Warszawa 1992; S. Łach, *Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Gdańsk 1995; *Opozycja parlamentarna w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym 1945–1947*, wybór, wstęp i oprac. R. Turkowski, Warszawa 1997; *Komunikaty Polskiego Stronnictwa Ludowego 1946–1947*, red. M. Adamczyk, J. Gmitruk, J. Mazurek, Warszawa 2002; *Diariusz Stanisława Mikołajczyka prowadzony przez Marię Hulewiczową*, wstęp i oprac. M. Adamczyk, J. Gmitruk, Warszawa 2002; *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1956). Materiały z konferencji naukowej 5–6 grudnia 2002 r. w Rzeszowie*, t. 1, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2003; L.B. Paszkiewicz, „*Gazeta Ludowa*”. *Próba walki o wolność myśli i słowa 1945–1947*, Toruń 2007; *eadem*, „*Gloria victis*”. *Losy „Gazety Ludowej” – jedyne opozycyjnego dziennika PSL i jego pracowników w latach 1945–1947*, Gdynia 2014; *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, t. 1: *Działalność w latach 1945–1947*, wstęp J. Gmitruk, wybór dokumentów W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, Warszawa 2010.

²⁴ K. Kersten, *Narodziny systemu...*; J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, Lublin 1995; M. Czyżniewski, *Propaganda polityczna władzy ludowej w Polsce 1944–1956*, Toruń 2005.